

Marxovo filozofické dedičstvo

KATEGORIE OSVOJENÍ V MARXISTICKÉ FILOSOFII

LUDEK NOVÁK, Praha ČFVU

NOVÁK, L.: The Category of Acquirement in Marxist Philosophy. *Filozofia* 31 (1976), No 2, p. 173–186.

The category of acquirement of reality takes a central position in Marxist philosophy in investigating the subject-object relations. The Hegelian trend in Marxism comprehended the cognitive relation as the basic model of subject-object relation. Practice itself appeared then only the third member of cognition. But man, according to Marx, acquires the world in a manysided mode as a total being. The category of acquirement coheres closely with the notions as self-realization, work, reflexion, objectivation. The contrary to acquirement is alienation. The legal-economic expression for both terms is possession and misappropriation.

The acquirement of the world is material and mental. The economic appropriation of reality in the act of production (which includes distribution, ex-change and consummation) forms the material basis of the whole life process, commands the wealth of natural materials and energies and subordinates them to social power. The very forms of sociality and institutions represent the social form of acquirement. Theoretical cognition falls into the category of mental acquirement of reality. It differs from art not only by the logical form, but also in its aim. Art is rendered among the forms of mental acquirement and at the same time it falls into the series determined by the laws of pleasure and displeasure. Sensuousness is not in it a lower grade, but a substantial form. It preserves a seeming naturalness of the whole. Religion is an acquirement that at the same time is an alienation.

Acquirement stands contrary to the philosophical notions as self-awareness or self-knowledge, as it does not stem from the pure philosophical consciousness, but from the life practice of mankind. Thus it appears in its significance only with the socialist opinion. In the process of acquirement man manifests himself as a social being. This is why into this term even the class- and political aspects are projected. Acquirement has various semblances in the class society. The apparent universality in capitalism is complemented with total alienation. The real universality of acquirement is brought about only by the advanced socialism.

Osvojování skutečnosti je filozofická kategorie, jež má centrální místo v subjekt-objektových relacích, a přece se dostává do popředí až s nástupem vědeckého socialismu a starší teoretické tradici byla téměř neznáma. Ve velkém trojdielném slovníku Eislerově se termín osvojení vůbec nevyskytuje, třebaže tam najdeme řadu okrajových a často i nefilozofických pojmů. Osvojení znamená subsumování objektu pod moc subjektu, podřízení předmětu moci subjektu. Označuje proces, v němž se předmět stává předmětem *pro nás*. Osvojování je jak praktické tak teoretické, jak materiální tak duchovní. Je to širší pojem než pojem poznání, který je jen jedním momentem subjekt-objektové relace, tedy jen jednou formou osvojování.

U Marxe se tento pojem objevuje kolem roku 1844 v souvislosti s jeho ekonomickými studii, ale má své kořeny již v kritice Hegelovy filosofie práva. Historicky navazuje na goethovský pojem činorodého života, jímž vrcholí

druhý díl *Fausta*, relace má též k Feuerbachově kategorii smyslovosti, v níž se překonávalo hegelovské nadřazení abstraktní spekulace. V jistém smyslu se tu rehabilituje Kant a jeho koncepce tří rovnoprávných vztahů člověka k světu, i když agnostické pojetí věci o sobě neumožňovalo Kantovi rozvést tyto otázky materialisticky.

Marx, jak známo, zahrnul při kritice Feuerbacha do smyslovosti i smyslovou praxi, aktivní, smyslový svět pozměňující činnost. Hegelizující proud v samotné marxistické filosofii však se často vracel k tomu, že se z poznávacího vztahu činil základní model subjekt-objektových relací, a praxe sama se pak proměňovala v „třetí moment“ procesu poznání. Tím se pak subsumovalo všechno osvojování skutečnosti (včetně uměleckého např.) pod všeobecnou kategorii poznání.

V *Ekonomicko-filosofických rukopisech* Marx výslovně varuje před tímto zúžením subjekt-objektové relace, které je konec-konců produktem spekulativně filosofického postoje, a odhlíží od ostatních bytostných sil člověka, jež jsou rovnoprávné k myšlení.

„Proto je člověk afirmován v předmětném světě nejen myšlením, nýbrž *všemi* smysly.“ (1, s. 98)

Hegelova mystická jednota subjektu a objektu tak dostává reálnou podobu. Již Feuerbach ji nahradil prostým vztahem člověka a přírody, Marx pak rozšířil nazíravý vztah aktivitou, praxí, v ekonomickém vztahu pak materiální výrobou.

V jistém smyslu lze říci, že kategorie osvojení skutečnosti nahradila někdejší mladohegelovský pojem sebe-vědomí, v němž filosofické hledisko bylo vystupňováno do krajnosti (srov. stať *Kategorie sebe-vědomí ve filosofické tradici*, *Filozofia* 1974, č. 1). Tato proměna přichází u Marxe nedlouho po intenzivním studiu teorií socialismu v tzv. kruznašském období a navíc pak v souvislosti se studiem a kritickým překonáním Feuerbacha.

Feuerbach svou kritikou spekulace a náboženství postavil základní filosofické problémy na světský, lidský obsah. Vystoupil oprávněně při analýze subjekt-objektových relací proti abstraktnímu protikladu Já Ne-Já, proti absolutizaci subjektivní aktivity. Actus purus kritizuje velice vtípně v *Podstatě křesťanství* (2, s. 346). Feuerbach obhájil svéprávnost a svécílnost smyslového vztahu k realitě. Marx ovšem domyslel pojem předmětné aktivity, praxe a historické situování subjekt-objektových relací v dějinách.

I. Osvojení a přidružené pojmy

K pojmu osvojení (Aneignung) se druzí jako kontrární pojem termín odcizení (Entfremdung), který je v jistém smyslu populárnější, ačkoliv je vlastně jen negativní co do obsahu. Oba pojmy osvojení a odcizení mají své protějšky v právně ekonomické oblasti — jsou to pojmy přivlastnění a zcizení (Entäusserung). Nás však budou zajímat především filosofické kategorie.

Jednou z nejběžnějších je kategorie *zpředmětnění, objektivace*. Člověk objektivuje svou činností v realitě své cíle, vytváří svět sloužící jeho potřebám

— účelný svět v nejširším slova smyslu. Rozporná historie lidské civilizace však ukazuje, že člověk se může objektivizovat též nelidským způsobem. Jednak vytváří objekty, které se ničivě obrací proti němu, jednak devastuje životní prostředí. Proto se v rámci osvojení světa musí uvažovat o pozitivním momentu — totiž o lidském *sebesturzení*, *afirmaci*. To jsou předpoklady zachování lidské míry v procesu objektivace.

I v subjektivním aspektu však je třeba sledovat lidskou míru. Lidská činnost jen někdy přináší bezprostřední požitek a projevuje se jako hra fyzických a duševních sil. Má-li být osvojování světa současně *rozvojem fyzických a duševních sil*, nemůže překročit jisté meze dané přirozeností člověka, nároky na jeho fyzickou a duševní energii, možnost soustředění, trpělivost a j.

Osvojování skutečnosti je základním pojmem subjekt-objektové relace, vztahu lidské společnosti a přírody, ale to neznamená, že v dosavadních dějinách splýval tento vztah vždy se *seberealizací*. Seberealizace se mohla uskutečňovat spíše v oblastech vydělených z materiálního výrobního procesu — jakou byly např. vědy a umění — zatím co v materiální výrobě převážila nakonec odcizená práce, práce bezobsažná, abstraktní, konaná toliko za mzdu.

Vztah osvojování a *práce* patří nepochybně k důležitým otázkám nejen ekonomickým, ale i filosofickým. Marx navazující na humanistickou tradici Goethovu si kladl tyto otázky již ve své maturitní práci pojednávající o volbě povolání. Později připomíná goethovskou kategorii — osvědčovat se skutkem (sich betätigen), v *Německé ideologii* akcentuje reálnost lidského subjektu termíny: skuteční činní lidé (wirkliche wirkende Menschen).

Mluvíli jsme již o tom, že pojem osvojení má své vztahy k ekonomii a právu. Proto se k němu pojí některé další termíny, jež ve filosofii nejsou zcela běžné: jsou to pojmy jako vlastnictví, subjektivní a objektivní bohatství, je to kategorie „mítí“, kterou analyzoval např. M. Hess. K pojmu osvojení se přirozeně též pojí termín práce, seberealizace. Přisvojení ve smyslu převzetí do vlastnictví a majetku je vlastně též přidruženým pojmem.

Marx ve svých ekonomických analýzách úmyslně abstrahoval od filosofického aspektu otázky, veden metodickou kázní. Přitom však zejména v *Grundrisse* nacházíme řadu cenných poznámek, i když nejsou širěji rozvedeny. Když analyzoval Smíthův pojem práce, výslovně zdůraznil:

„... nás především zajímá ne rozbor jeho názoru na práci, jeho filosofického názoru, nýbrž chceme si všimnout ekonomického aspektu...“ (4, s. 235)

S celkovou proměnou ideologické situace ve dvacátém století se ovšem v jistém smyslu aktualizovaly obecně filosofické problémy. Mimořádně zajímavý a důležitý je např. *vztah kategorie osvojení* a *kategorie sebe-realizace*. V těchto kategoriích se přímo uskutečňuje interpretace protikladných filosofických a ideologických koncepcí. Idealistické směry přeceňují moment „čisté aktivity“ a vracejí se vlastně k Hegelovi či Fichtovi. Revizionistický proud pak tento abstraktní obsah vkládá do Marxova pojmu praxe. Marx však právě přejímal Feuerbachovu kritiku abstraktního pojetí praxe a činnosti, když vnášel do filosofie kategorii osvojení. Jistě uznával základní humanistický význam pojmu seberealizace, v němž viděl ono rozvíjení lidských bytostných sil, jež je samo sobě účelem,

současně však v kategorii osvojení viděl konkretizaci, obsažnost, historickou situovanost tohoto cíle.

Aby se člověk skutečně seberealizoval, nemůže vycházet jen z toho, co již je v moci jeho subjektu, ale musí subsumovat objektivitu, která stojí proti němu. Ta vystupuje jednak v podobě nejrozmanitějších přírodních materiálů, jednak jako energie, kterou může využít, aby formoval předmětný svět podle svých účelů. Objektivita přitom není pouhou mezí seberealizace. Když polemizuje se Smithovou filosofií práce, Marx uvádí:

„Stejně tak nemá A. Smith ani tušení o tom, že právě toto překonávání překážek samo o sobě je uskutečňováním svobody — a že dále vnější cíle ztrácejí zdání pouze vnější přírodní nutnosti a stávají se cíli, které si individuuum teprve samo klade — tedy jsou kladeny jako sebeuskutečnění, zpředmětnění subjektu, a proto jako reálná svoboda, jejímž projevem je právě práce.“ (4, s. 234)

V procesu seberealizace tvoří právě osvojení objektivního světa pozitivní obsah a náplň této činnosti, jež není pouhou hrou, zábavou. Práce se také neproměňuje v povyražení, pouhou zábavu — poznamenává Marx — jak to opravdu s naivností hodnou grizetky chápe Fourier.

„Skutečně svobodná práce, jako např. činnost hudebního skladatele, je současně zatraceně vážná záležitost, nejintenzivnější vypětí.“ (4, s. 234)

Smith naproti tomu chápal práci jen jako oběť, a případné osvobození dělníka chápal jako jeho uvedení ve stav nečinnosti. Marx odmítal i tuto koncepci.

„A. Smith chápe práci psychologicky, podle potěšení či nepříjemnosti, kterou připravuje individuuum. Ale kromě tohoto *citového duševního* vztahu k činnosti je přece ještě něčím jiným — za prvé pro druhé, protože pouhá oběť A by B ničím neprospěla; za druhé je to určitý poměr individua samého k věci, na níž pracuje, a k jeho vlastním pracovním vlohám.“ (4, s. 237) Je to *pozitivní tvořivá činnost*.

Marx ponechal ovšem v platnosti moderní kritiku práce, pokud jde o její formy související s vykořisťovatelskými systémy. Vyostřil dokonce tuto kritiku k absolutnímu antagonismu v kategorii *odcizené práce*:

„Uskutečnění práce je její zpředmětnění. Toto uskutečnění práce se v ekonomickém stavu jeví jako odskutečnění dělníka, zpředmětnění jako ztráta a poroba předmětu, osvojení jako odcizení, jako zcizení (Entäusserung).“ (1, s. 63)

Přitom Marxova koncepce není romanticko-pesimistická, nemění odcizení v trvalé prokletí člověka, staví se nad fatalismus Bible. Naopak, je spíše blízká Goethovu novohumanismu, jeho koncepci činorodého aktivního života, jež vyjadřuje kategorie osvědčování se, afirmování se skutkem. Člověk se stvrzuje pozitivně činem ve vnějším světě, jednak tím, že předmět podřizuje svým cílům a dává mu lidskou formu, jednak tím, že rozvíjí své bytostné síly, přičemž jejich uplatnění a rozšiřování jejich působnosti je současně lidským požitkem. Sebestvrzování, v němž je člověk vlastně sám sobě předmětem, je formou osvojení lidské přirozenosti.

Feuerbach nedocenil význam lidské aktivity mimo jiné proto, že chápal kulturní odcizení rousseauovsky jako prostou ztrátu přirozenosti, vzdání se smyslové jistoty. Společenskost člověka mu byla spíše zdrojem deviací, než cestou

k pravé lidskosti. Zůstal u pouhého morálního vztahu Já — Ty a nedospěl ke kategorii společensko-ekonomických vztahů.

Pochopení aktu osvojení, tedy subjekt-objektové relace, zároveň jakožto *sociálního vztahu*, tvoří jeden ze základních Marxových přínosů do této otázky. Osvojování předmětného světa má vždy společenskou podobu: člověk jednak vytváří předmět pro druhého, jednak přijímá předmět vytvořený druhým člověkem jako svůj předmět (ekonomickým výrazem tohoto vztahu je směna). Společnost je skryta v každém předmětu, rozvinutí předmětného bohatství člověka jde ruka v ruce s jeho socializací.

Osvojování skutečnosti probíhá zpravidla v jisté kolektivní formě, ať již myslíme pracoviště, rodinu, národ, ale i umělecké publikum a j. Požitek a lidský pocit radosti ze spoluúčasti druhých stavížitky na vyšší stupeň, než jaké zná dívoch. Deviací lidského osvojování je proto soukromé přivlastnění, hrubé majetnictví, držba, jež se staly dominantními vztahy kapitalistické společnosti.

Pojem osvojení se stýká též s pojmem *komunikace*. Komunikace je jak materiální, tak duchovní. Materiální komunikace je např. již vzpomenutá směna produktů. Duchovní komunikací pak rozumíme zpravidla předávání informací. Zde však již nejde o vlastní subjekt-objektovou vazbu, ale o interpersonální vztah. Jedinec přejímá přitom zpravidla zkušenost druhu, osvojuje si bohatství vědomostí a znalostí nahromaděných dosavadním vývojem.

„Činnost a požitek jak svým obsahem, tak i způsobem existence jsou *společenské*, je to *společenská* činnost a *společenský* požitek. ... smysly a požitek druhých lidí se staly mým *vlastním* osvojením.“ (4, s. 94 a 97) Tak dospíváme k skutečné univerzalitě osvojování světa totálním subjektem. V kapitalismu se ovšem zdá, že moc totálního osvojování mají *peníze*. (4, s. 124) Jejich jedinou kvalitou je však abstraktní kvantita a jako cíl o sobě jsou jen předmětem nekoněčné hrabivosti, nikoli skutečným naplněním života. Skutečné *bohatství* objektivní a subjektivní leží právě v univerzálním procesu osvojování světa:

„Člověk si svou všestrannou podstatu osvojuje všestranným způsobem, tedy jako totální člověk. Každý z jeho lidských vztahů k světu, vidění, slyšení, čichání, ochutnávání, hmatání, myšlení, nazírání, cítění, chtění, milování, zkrátka všechny orgány jeho individuálnosti, tak jako orgány, které jsou bezprostředně svou formou společenskými orgány, jsou ve svém *předmětném* chování anebo ve svém *postoji k předmětu* osvojování tohoto předmětu.“ (4, s. 96)

II. Konkrétní společenské formy osvojování skutečnosti

Marx se věnoval nejpodrobněji kategorii osvojování v *Ekonomicko-filosofických rukopisech*. Jejich význam spočívá zejména v tom, že převedl filosofické tázání na obecně lidské a zdůraznil přitom ekonomický aspekt. V tom překonává spekulativní jednotu subjektu a objektu, jak se tradovala z Hegelovy filosofie, spojuje aktivitu s prací, překonává mladohegelovskou kategorii sebe-vědomí, jde za descartovskou ontologickou jistotou spatřovanou v myšlení, ale i za feuerbachovský pojem smyslovosti.

Kategorii osvojení však neopouští ani později a zejména v rukopisech *Grundrisse* se s tímto pojmem často setkáváme. Ve stati *O metodě* ze slavného *Úvodu* nacházíme pak formulaci, která nám osvětluje cestu k interpretaci zvláštních forem, především duchovního osvojování reality. Marx tu píše o teoretickém poznání:

„Celek tak, jak se jeví v hlavě jako myšlenkový celek, je produktem myslící hlavy, která si osvojuje svět jediným pro ni možným způsobem, který se liší od uměleckého, náboženského nebo prakticko-duchovního osvojování tohoto světa.“ (3, s. 55)

1. *Výroba jako materiální základna osvojování skutečnosti.* Výrobu lze chápat jako výchozí formu osvojování skutečnosti i jako základnu všech dalších subjekt-objektových relací. V *Grundrisse* Marx poznamenává: „Všechna výroba je osvojování, přivlastňování přírody individuem uvnitř společenské formy.“ (3, s. 41) Jde ovšem o to, že obecnou kategorií přivlastňování (osvojování) nelze vysvětlit konkrétní historické rozdíly, které právě zajímají vědeckou ekonomii. Proto analýza forem vlastnictví nemůže dedukovat z abstrakce přivlastňování či dokonce z obecné kategorie osvojení.

K výrobě se pojí nutně ještě kategorie rozdělování a spotřeby. Jelikož osvojování světa a produkce života (výroba) jsou společenské vztahy, nutně se objevuje otázka podílu na přisvojování předmětného bohatství vyrobeného prací různými společenskými třídami. V dosavadních dějinách se dělila společnost na privilegované a vykořisťované třídy, u nichž existovaly díky historickým podmínkám různé možnosti v sebe-realizaci a v osvojování předmětného bohatství a předmětného světa.

Z celospolečenského hlediska ovšem produkující třídy za všech okolností tvoří svou činností základ osvojovacího procesu, i když z hlediska spotřeby, kterou Marx nazývá individuálním přivlastňováním (individuelle Aneignung), mohou být v třídní společnosti zbaveny výsledků svého aktivního a tvůrčího osvojování skutečnosti.

V tom smyslu lze mluvit o antagonismu mezi produkcí a konzumpcí. Přitom ovšem u tříd, které samy neprodukují, ale zvýšenou měrou konzumují, se objevuje vlastně defektní situace v zrcadlovém obrácení. Ve slavné Hegelově dialektice pána a otroka je to konec konců otrok, jenž se aktivně utkává s přírodou, rozvíjí své vlohy činnorodou prací, osvojuje si tedy svou lidskou přirozenost. Hegel z toho vyvozoval, že otrok získává tak skutečné lidské sebe-vědomí. Marx vyvodil pro *dělníka* možnost a nutnost univerzálního osvojení světa.

I v *Kapitálu* se s pojmem osvojení setkáme především v charakteristice pracovního procesu. Tato charakteristika nemá jen význam ekonomický, ale i filosofický — zejména v nejobecnější formulaci, kdy Marx sám připomíná, že zkoumá pracovní proces nejprve „nezávisle na jakékoli určité společenské formě“. (5, s. 1954) Jak jsme již poznamenali, právě v novém pohledu na základní subjekt-objektovou relaci, oproštěném od profesionálních iluzí čisté filosofie a v jistém smyslu formulovaném vlastně ze stanoviska dělnické třídy, spočívá historický Marxův převrat ve filosofii. Místo dominanty filosofického vědomí (včetně sokratovského: poznej sebe sama) se objevuje dominantna ekonomického

bytí. Přitom však ostatní formy osvojování jsou stejně plnoprávné a nejsou pouhou exoterickou formou ekonomie. Obrovská sféra výroby, s nesmírnou akumulací energií, přírodních materiálů, přisvojených člověkem, nemůže zůstat stranou reálné filosofie. Práce je tak v jistém smyslu základnou subjekt-objektových relací:

„Práce je především proces probíhající mezi člověkem a přírodou, proces, v němž člověk svou vlastní činností zprostředkovává, reguluje a kontroluje výměnu látek mezi sebou a přírodou. Vystupuje proti přírodní látce samé jako přírodní síla. Aby si osvojil (anzueignen) přírodní látku v určité formě vhodné pro svůj vlastní život, uvádí do pohybu přírodní síly, které patří k jeho tělu — paže i nohy, hlavu i prsty. Tím, že tímto pohybem působí na vnější přírodu a mění ji, mění zároveň svou vlastní přirozenost. Rozvíjí schopnosti, které v ní dřímají, a hru těchto sil podrobuje své vlastní moci.“ (5, s. 196)

Praktické osvojování světa tvoří celek, konkrétní totalitu, jednotu obecného, zvláštního o jednotlivého — konkrétně jednotu vlastní produkce, rozdělování a směny. Ve výrobě se „objektivizuje osoba, ve spotřebě se subjektivizuje věc“. (3, s. 43)

2. *Prakticko-duchovní osvojování*: Marxova myšlenka uvádí tuto kategorii bez bližšího vysvětlení, je proto nutné nejprve objasnit sám pojem. Člení-li se osvojování světa na praktické a duchovní, pak zde jde o jakousi mediaci či syntézu. V některých estetických pracích se objevil dokonce názor, že prakticko-duchovní osvojení je vlastně osvojení umělecké. To však vyplývá z nepřesného čtení textu, kde k teoretickému, uměleckému, náboženskému osvojení je rozlučovací spojkou *nebo* připojeno osvojení prakticko-duchovní. Nejsprávnější bude, zařadíme-li sem právo, morálku a stát, tak jak je řadí do kategorie *praktického ducha* Hegel ještě v Norimberských spisech. Později v Encyklopedii používá Hegel termín *objektivní duch*.

Marx měl přitom na mysli patrně obecněji vytvoření sociálních vztahů, v nichž se objektivizuje vlastně rovněž aktivita subjektu jakožto určitý řád společenských vztahů. Osvojení nebylo pro něho jen individuální subjekt-objektovou vazbou, ale vztahem sociálním. V *Ekonomicko-filosofických rukopisech*, kde mluví o totálním osvojování světa, poznamenává:

„Mimo tyto bezprostřední orgány (rozuměj zde smysly, L. N.) se proto tvoří *společenské orgány* ve formě společnosti, tedy například činnost bezprostředně ve společnosti s druhými atd. se stala orgánem mého *životního projevu* a určitým způsobem osvojování lidského života.“ (1, s. 97)

Sama společnost je tedy v jistém smyslu lidskou seberealizací a osvojením skutečnosti. Společenský řád pomáhá řídit a kontrolovat společenské vztahy. Stát bývá charakterizován v abstrakci jako forma odcizení společenskosti, avšak jako reálná pospolitost je všelidový stát formou přisvojení společenské podstaty člověkem a pro člověka. V této otázce poslední sovětské teoretické práce vlastně překonávají některé romanticko-anarchizující interpretace teorie státu.

3. *Teoretické osvojování skutečnosti*: Ve zmíněné kapitole o metodě politické ekonomie rozebírá podrobně Marx formu teoretického osvojování skutečnosti. Píše tu o zvláštnosti myšlenkové cesty od abstraktního ke konkrétnímu a po-

znamenává: „... metoda postupu od abstraktního ke konkrétnímu je pro myšlení pouze způsob, jak si osvojit konkrétní a reprodukovat je jako duchovně konkrétní...“ (3, s. 55)

Marx analyzuje proces poznání (rozlišuje zajímavě a poněkud přesněji než Engels rozdíl logické a historické metody) a v jistém smyslu vytváří základ *teorie odrazu* či materialistické gnoseologie. Východiskem osvojování teoretického je reálné konkrétno. Marx je materialista a neuvažuje vůbec o kantovské „věci o sobě“, jež našla svého zastávce vlastně ještě u Dietzgena.

Bez abstrakce a analýzy však nemůžeme pochopit vnitřní strukturu předmětu. Myšlení proto rozpouští v první fázi chaotickou představu celku v abstraktní kategorie a pojmová určení. V procesu osvojování skutečnosti teoretickou metodou docházíme, jak píše s lehkou ironií Marx, k stále hubenějším abstrakcím a plná představa se vypařuje v abstraktních určeních. Proto musí pak osvojování nastoupit zpáteční cestu a vytvořit znovu konkrétní celek, totalitu jako jednotu mnoha určení. Předmět je reprodukován nikoli v bezprostředně přirozené podobě představy, ale v pojmové struktuře. Subjektem poznání přitom není „idea“ sama sebe kladoucí, ale reálný člověk, společnost. Východiskem není abstraktní pojem a kategorie, ale představa.

Nepřímou nás vedou tyto myšlenky k pochopení specifičnosti různých forem duchovního osvojování, především formy vědecké a umělecké. Často diskutovaný problém se týká možnosti subsumovat umění pod kategorii poznání. Nedávno několik mladých sovětských architektů obnovilo tento spor a hledali nejbližší rodový pojem nikoli v kategorii *poznání*, ale v kategorii *činnosti*. Podle našeho názoru jím je však kategorie *duchovního osvojování skutečnosti*.

Zdá se nám opět, že výroba (činnost) je umění jakožto kategorie skutečně nadřazena, ale že není *nejbližší* nadřazenou kategorií. Kant dosti zajímavě rozlišoval tři základní vztahy ke skutečnosti: myšlení, chtění a soudnost. V estetickém postoji však neprávem spatřoval čistě subjektivní aspekt subjekt-objektové relace. Proto vylučoval možnost objektivní vědy o umění i vkusu a postuloval toliko kritiku. Lukács naproti tomu vindikoval pro umění oblast *zvláštního*. Konkrétní totalita však má i v teoretickém poznání v sobě obsaženy všechny tři momenty. Podobně nedomyšlený je názor, který pro vědu vindikuje objektivitu, pro náboženství subjektivitu a pro umění jednotu obojího. Tím se vlastně z náboženství činí adekvátní forma osvojování, rovnoprávná s oběma nejvyššími kulturními formami.

4. *Estetické konkrétno a umělecké osvojování*: Diskuse o specifičnosti umění nemají jen význam pro kritiku umění či uměleckou praxi samu, ale dotýkají se nejobecnějších filosofických otázek.

Vidět jsme, že člověk není jen poznávajícím subjektem, ale totální bytostí, jež si osvojuje skutečnost rozmanitým způsobem. Činné uplatnění člověka je právě tak mnohostranné jako jeho osvojování světa, jako je nescíslně mnoho lidských činností.

„Jak se pro něho stávají jeho předměty, závisí na přirozenosti předmětu a na přirozenosti bytostné síly odpovídající přirozenosti předmětu.“ (1, s. 98)

Kant podcenil objektivitu estetické hodnoty, ale správně situoval ve své

Kritice soudnosti estetický vztah ke skutečnosti do řady libost — nelibost, což je poněkud odlišný vztah než vztah poznávací. Kant byl v mnohém ohledu překonán Hegelem — pokud jde o historický výklad umění, otázku objektivitu hodnoty, vztahu k zájmům, obsahovým hlediskem — ale v základním bodě byl materialističtější než Hegel, když psal, že „krása není pojem o objektu a soud není poznávacím soudem“. (6, s. 113) Tím mu totiž člověk byl totální bytostí, nikoli jen poznávajícím subjektem. Antagonismus Kant — Hegel, který kdysi vyzdvihl Lukács, se dnes již nejeví být zdaleka tak ostrý. Spíše si připomeneme význam Leninovy poznámky, že z polemiky subjektivního a objektivního idealismu může mít prospěch právě materialismus.

Vstupní věta Kantovy *Kritiky soudnosti* říká:

„Abychom rozlišili, zda je něco krásné nebo ne, nevztahujeme představu prostřednictvím rozvažování k objektu, kvůli poznání, nýbrž prostřednictvím obrazotvornosti (možná také s rozvažováním spojené) k subjektu a k jeho pocitu libosti a nelibosti.“ (6, s. 51)

Marx v *Grundrisse* definuje *cíl umění* rovněž spíše v této linii, než aby viděl v umění toliko hegelovsky mystifikovanou formu poznání. Sbližuje přitom skutečně v jistém smyslu umění s výrobou a produkcí:

„Umělecký předmět — a právě tak každý jiný výrobek — vytváří obecnost, které má smysl pro umění a je schopno mít požitek z krásy.“ (3, s. 46)

Podřazení umění pod poznání přináší sebou několik nepříznivých důsledků. Předně se umění intelektualizuje a jeho hodnota se neprověřuje bezprostřední diváckou zkušeností, ale souhlasem s abstraktními pravdami. Nepřímo se přitom předpokládá, že člověk je toliko poznávajícím subjektem, což posiluje pozice spekulativního idealismu. V tvůrčím procesu se nedoceňuje význam fantasmie, naopak, přeceňuje se logický a intelektuální prvek. Ještě v nedávné práci Loukotkově možno najít formulaci dokládající hypertrofii logiky, pokud zůstává východiskem téže, že umění je poznání:

„... umělecký odraz skutečnosti, umělcovo poznání skutečnosti se nerealizuje *mimo* její pojmové, logické, analytické poznání, ale toto pojmové, logické, analytické poznání je vždy jeho organickou, integrující složkou.“ (7, s. 26—27)

Z Hegelova estetického gnoseologismu nakonec vyplývalo pojetí umění jako nižší formy poznání, jako jakési lenosti ducha — i pro mnohé tak nepochopitelná koncepce o zániku umění.

Smyslově emocionální stupeň je skutečně nižší formou ve srovnání s logicko-rozumným poznáním. Ale jen v řadě poznání. V řadě osvojování skutečnosti je smyslové osvojení rovnocenné a v mnohem bohatší než poznání, protože představuje širší rozliv života, proti šedé teorii reprezentuje zelený strom života.

Subsumování umění pod kategorii duchovního osvojování skutečnosti zdá se být dostatečně dokázáno. Bohužel Marx nezanechal formulaci, která by dávala přístup k vědeckému rozvedení specifické difference. Z jednotlivých poznámek lze tušit, že se zde nepřijímala schematicky ostrá hranice mezi vědou a uměním, ani kantovský formalismus.

Existuje snad jediné místo z přípravných prací o epikurejské, stoické a skeptické filosofii, kde se vzdáleně mluví o specifické formě uměleckého osvo-

gování světa, totiž o básnickém nadšení jako o „formě, která povyšuje přírodní energii na idealitu, nestravuje ji, nýbrž ji zpracovává a ponechává celek v určitosti přirozeného, ... forma výrazu jejich myšlenek je plasticky praktická, ... jejich skutečnost se projevuje v dané osobnosti, jejich skutečnost je jejich vlastní projev ...” (8, s. 190)

Estetický celek nemůže být definován prostě jako jednota rozmanitého či struktura — tím se vyznačuje i celek vědecký. Zvláštností by spíše bylo, že celek má podobu (zdánlivě) přirozeně vzniklého celku, konkrétno není rozloženo v abstrakce, a pak logicky zřetězeno, ale bezprostředně uchopeno subjektem a fantasií. I zde najdeme odkaz ke *Kritice soudnosti* („Krásné umění musí být nahlíženo jako příroda, třebaže si ho jsme jako umění vědomi”). (6, s. 125)

5. *Náboženské osvojování*: Jde vlastně o *contradictio in subjekto* — osvojení, které je odcizením. Marx sice přiřazuje v citovaném úryvku v *Úvodu* náboženství k formám duchovního osvojování, víme však, že v podstatě přejímal Feuerbachovu kritiku a chápal náboženství jako vědomí člověka, který se ještě nenašel, nebo již znovu sám sobě ztratil. Osvojení lidské podstaty je možné jen ve fantastické formě, protože náboženství nevychází z lidské autonomie, ale z heteronomie. Paradox náboženství spočívá v tom, že si v něm člověk z jedné strany osvojuje svoji lidskou, společenskou podstatu, současně ji však proměňuje v bytosti existující mimo něho samého a jim se ve své fantasmii podřizuje. Náboženství jako takové je vlastně bezobsažné, své obsahy si vypůjčuje z filosofie, umění i prakticko-duchovních forem osvojování. Umění má zdánlivě společný prvek fantasmie a emocionality, avšak podstatný rozdíl spočívá podle Feuerbacha a Lenina v tom, že produkty umělecké fantasmie nemusí být vydávány za skutečnost existující objektivně a nezávisle na člověku.

III. Třídně politický aspekt otázky

Ve velkém teoretickém zápase, jenž je součástí celkového dějinného sporu mezi socialismem a kapitalismem (jak na to upozorňovali výslovně Engels a Lenin), má přesný výklad otázky subjekt-objektových vazeb, a tedy i otázky osvojování, dosti významné místo. Na jedné straně se do marxistické filosofie vinterpretovává naturalisticko-materialistické pojetí, na druhé straně se naopak sama kategorie praxe abstraktňuje a staví proti materialismu. Teorie odrazu se chápe buď mechanicky, nebo se naopak praxe subjektivizuje. S likvidací teorie odrazu se spojuje likvidace realistického přístupu k umění — a to i v onom širokém pojetí, jímž Marx navázal na goethovskou tradici.

Jde tu tedy vlastně o celkový útok na světový názor vědeckého socialismu a nutně se dotýká všech vzpomenuých oblastí, počínaje ekonomikou a konče pokusy rehabilitovat náboženské formy myšlení.

Ve vlastní filosofii se zvláště silně projevuje tendence učinit ze subjekt-objektové relace bezprostřední východisko samotné ontologie, čímž se automaticky likviduje materialismus ve filosofii. Objektivní formy existence (čas, prostor) i objektivní kvality (světlo) se proměňují v subjekt-objektové kategorie. Tím dochází k nutnosti postulovat subjekt před existencí člověka.

Humanistické a historické hledisko Marxovo neruší základní ontologickou otázku, kterou doháněl Lenin do úzkých empiriokriticisty: existovala příroda před člověkem? Na druhé straně však ukazuje, že výsledek přírodního vývoje se stává východiskem nového cyklu, skutečnou základnou moderní společnosti. To s neobyčejnou filosofickou jasností formuloval Marx s Engelsem v *Německé ideologii*. "... otázka, z níž vznikla ta »nezbadatelně vznešená díla« o »substanci« a »sebevědomí«, odpadne sama sebou, dojde-li se k poznání, že tolik velebená »jednota člověka s přírodou« existovala v průmyslu odjakživa, a že v každé epoše vypadala jinak... Tato činnost, tato ustavičná smyslová práce a tvorba, tato produkce je základnou celého smyslového světa, jak dnes existuje... Priorita vnější přírody zůstává přitom ovšem zachována..." (9, s. 57)

Při spojení různých Marxových poznámek můžeme si historicitu a třídní podmíněnost kategorie osvojení promítnout asi do těchto etap:

1. Bezprostřední osvojování přírody bytostnými silami člověka. Nejjednodušší formy osvojování, např. sběračství.

2. Osvojování zprostředkované již společenstvím, nástroji, kultivací lidské přirozenosti. Vznik složitějších sociálních forem osvojení, např. umění a vědy.

3. Vytvoření univerzálního světa bohatství, avšak v soukromovlastnické formě. Člověk není a necítí se společenskou bytostí, i když směřuje k univerzálně svého rozvoje. Odstraňuje se středověká, omezená forma seberealizace. Antagonismus obsažený ve vztahu osvojení se však spíše dovršuje. Marx tuto otázku formuluje v *Grundrisse* neobyčejně ostrým způsobem: „Tak teprve kapitál vytváří občanskou společnost a vede k tomu, že členové společnosti si univerzálně osvojují jak přírodu, tak i samu společenskou souvislost...“ Avšak „univerzalita, o níž neustále usiluje, má své meze v jeho vlastní povaze, které na určitém stupni jeho vývoje povedou k poznání, že největší překážkou této tendence je kapitál sám...“ (4, s. 17)

4. Přechodné období: Marx i Lenin věnovali dosti pozornosti období socialismu, který bude poznamenán ještě znaky předchozí formace. Marx kritizoval např. egalitářský komunismus, který redukuje vztahy ke skutečnosti na jediný hrubý vztah fyzické držby. Neguje se osobnost člověka a celý svět vzdělanosti a civilizace. Ve všeobecné závisti se ukájí hrabivost jen jinou formou.

Svět bohatství, rozvíjející se v podmínkách přežralého kapitalismu, vyvolával nepochybně i jistý tlak na nerozvinutý svět socialismu. Vedlo to k jistým recidivám soukromovlastnického cítění. Vznikají tendence elitářské, mající zajistit vyšší životní standard pro samozvané společenské skupinky atd.

5. Teprve komunismus jako „skutečné osvojení lidské podstaty člověkem a pro člověka“ (1, s. 92) je skutečným humanistickým vyústěním lidských dějin. Univerzalita člověka, jeho plný rozvoj se stává nutností i realitou, likviduje se odcizení ekonomické, sociální i duchovní. Překonává se protiklad mezi zpředmětněním a sebepotvrzením, osvojování světa se nemění v odcizování člověka.

Závěrem: Pojem osvojení skutečnosti je východiskem zkoumání problematiky hodnot a současně se do něho promítají jisté hodnotové postoje, často zcela aktuální povahy. To by bylo ovšem třeba řešit v samostatné studii. Jen

pro celkové dokreslení si uvedme, že v současnosti se vede spor o různé postoje člověka a skutečnosti, přístupy k základním životním otázkám a tudíž i o různé společenské postoje. Buržoasní pojetí života např. předpokládá jistou deformovanou relaci mezi výrobou a spotřebou, mezi produktivní činností a individuální spotřebou, mezi tvořivou prací a požitky. Lékem ovšem není rovnostářský komunismus, abstrahující od potřeb rozvinutých moderních civilizací a ohrážující se od vytvořené civilizace, kultury a moderních hodnot „čínskou zdí“. S likvidací vykořisťovatelských vztahů se objevuje i otázka uvědomělé a dobrovolné disciplíny, předpokládající vysokou míru lidského sebeosvojení. Autorita státu, stavící se dříve proti seberealizaci jedince, se mění v pozitivní organizátorskou činnost všelidové státnosti. Ve vědě, filosofii, umění je třeba ochraňovat všeobecné výtěžky pozitivního osvojování skutečnosti. Nutno uvažovat i o pozitivní transformaci náboženského citu a víry v ateistické společnosti.

Ujasňování subjekt-objektových relací, k nimž dává podnět analýza kategorie osvojování skutečnosti, jež je současně seberealizací člověka jako společenského, socialistického člověka, dává těmto úvahám širší filosofickou dimenzi. Nejde tu zdaleka jen o otázky nové morálky, ale o celek lidského sebeutváření, jak ve smyslu individuálním tak ve smyslu společenském. Pro uměleckou činnost je například formování takového obecného stanoviska přímo podmínkou pozitivní, tvořivé, plodné a náročné umělecké práce.

LITERATÚRA

1. MARX, K.: Ekonomicko-filosofické rukopisy z roku 1844. Praha 1961.
2. FEUERBACH, L.: Podstata křesťanství. Praha 1934.
3. MARX, K.: Rukopisy „Grundrisse“ I. Praha 1971.
4. MARX, K.: Rukopisy „Grundrisse“ II. Praha 1974.
5. MARX, K.: Kapitál I. Praha 1952.
6. KANT, I.: Kritika soudnosti. Praha 1975.
7. LOUKOTKA, J.: O náboženství a umění. Praha 1974.
8. MARX — ENGELS: O umění a literatuře. Praha 1951.
9. MARX — ENGELS: Spisy III. Praha 1958. Německá ideologie. Praha 1958.

КАТЕГОРИЯ ОСВОЕНИЯ В МАРКСИСТСКОЙ ФИЛОСОФИИ

Людек Новак

Категория освоения действительности занимает в марксистской философии центральное место при исследовании субъект-объектных отношений. Гегелизирующее течение в марксизме в качестве основной модели субъект-объектного отношения понимало отношение познавательное. Сама практика выступала потом лишь как третий член познания. Однако, согласно Марксу, человек осваивает мир всесторонним способом как тотальное существо. Категория освоения тесно связана с такими понятиями, как самореализация, труд, отражение.

объективация, овеществление. Противоположностью освоения является отчуждение. Правово-экономическим выражением для обоих понятий являются понятия «присвоение» и «отчуждение».

Освоение мира является материальным и духовным. Экономическое присваивание действительности в акте производства (к которому относятся распределение, обмен и потребление) представляет собой материальный базис всего жизненного процесса, овладевает богатством природных материалов и энергий и подчиняет их общественной власти. Сами формы социальности и институты представляют собой социальные формы освоения. Теоретическое познание относится к категории духовного освоения действительности. Оно отличается от искусства не только логической формой, но и целью. Искусство относится к формам духовного освоения, являясь одновременно формой, определяемой законами удовольствия и неудовольствия. Чувственность в нем является не низшей ступенью, но существенной формой. Она сохраняет видимость естественности целого, не растворя представление в абстрактной структуре понятий. Религия — это присвоение, являющееся одновременно отчуждением.

Освоение противопоставлено таким философским понятиям, как самосознание или самопознание тем, что оно исходит не из чистого философского сознания, но из жизненной практики человечества. Таким образом, в своей значительности оно появляется лишь с появлением социалистического взгляда. Человек в процессе освоения проявляется также как общественное существо. Поэтому в данном понятии отражаются также классовый и политический аспекты. Освоение приобретает различные формы в классовом обществе. Мнимая универсальность при капитализме дополнена тотальным отчуждением. Подлинную универсальность освоения приносит только развитый социализм.

Die Kategorie der Aneignung in der Marxistischen Philosophie

Luděk Novák

Die Kategorie der Aneignung der Wirklichkeit nimmt in der marxistischen Philosophie eine zentrale Stellung bei Untersuchung des Subjekt—Objekt Verhältnisses ein. Die hegelsierende Strömung im Marxismus begriff das Verhältnis der Erkenntnis als das Grundmodell in der Subjekt—Objekt Relation. Die Praxis selbst erschien dann nur als drittes Glied der Erkenntnis. Nach Marx jedoch eignet sich der Mensch die Welt allseitig als Gesamtwesen an. Die Kategorie der Aneignung berührt so Begriffe wie Selbstverwirklichung, Arbeit, Reflex, Objektivierung, Vergegenständlichung. Das Gegenteil der Aneignung ist Entfremdung. Der juristisch-ökonomische Ausdruck für beide Begriffe ist Besitznahme und Enttäuserung.

Die Aneignung der Welt ist eine materielle und geistige. Die ökonomische Aneignung im Produktionsakt (wohin Verteilung, Distribution und Konsumtion gehören) bildet die materielle Grundlage des gesamten Lebensprozesses, erfasst den Reichtum der Naturmaterien und Energien und unterwirft sie den gesellschaftlichen Mächten. Die Formen der Gesellschaftlichkeit und der Institutionen selbst repräsentieren die soziale Form der Aneignung. Die theoretische Erkenntnis gehört in die Kategorie der geistigen Aneignung der Wirklichkeit. Von der Kunst unterscheidet sie sich nicht nur durch ihre logische Form, sondern auch durch ihren Zweck. Die Kunst gliedert sich in die Formen der geistigen Aneignung ein und fällt zugleich in die durch das Gesetz der Gefälligkeit und Ungefälligkeit bestimmte Reihe. Die Sinnlichkeit ist in ihr nicht eine niedrigere Stufe, sondern wesentliche Form. Sie erhält sich den Schein der Natürlichkeit und löst die Vorstellung nicht zur abstrakten Begriffsstruktur auf. Die Religion bedeutet Aneignung, die zugleich Entfremdung ist.

Die Aneignung steht den philosophischen Begriffen als Selbst-Bewusstsein oder Selbst-Erkenntnis gegenüber, und zwar dadurch, dass sie nicht aus dem reinen philosophischen Bewusstsein kommt, sondern aus der Lebenspraxis der Menschheit. In ihrer Bedeutsamkeit erscheint sie also erst mit der sozialistischen Anschauung. Im Prozess der Aneignung manifestiert sich der Mensch auch als gesellschaftliches Wesen. Dann projiziert sich in diesen Begriff auch ein klassenmässiger und politischer Aspekt. In der Klassengesellschaft bekommt die Aneignung verschiedene Gestalten. Die scheinbare Universalität im Kapitalismus wird durch eine totale Entfremdung ergänzt. Erst der entwickelte Sozialismus bringt eine wirkliche Universalität der Aneignung mit sich.